

Dariusz Słapek

Udział gladiatorów w oddziałach zbrojnych Katyliny

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia 49, 39-52

1994

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA

VOL. XLIX, 2

SECTIO F

1994

Instytut Historii
Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Dariusz SŁAPEK

Udział gladiatorów w oddziałach zbrojnych Katyliny

Participation des gladiateurs aux troupes armées de Catilina

Zasadniczym celem organizowania prywatnych oddziałów zbrojnych była pierwotnie ochrona osobista (*vis privata*). Stopniowo jednak coraz większego znaczenia nabierało zastraszanie przeciwników politycznych z zamiarem wymuszenia na nich oczekiwanych postaw i zachowań oraz oddziaływanie na instytucje i organy władzy w celu podjęcia przez nie odpowiednich decyzji (*vis publica*). Jakościowa zmiana zakresu stosowania przemocy pociągnęła oczywiście za sobą ilościowe natężenie występowania tego zjawiska w połowie I wieku p.n.e.¹

Skład społeczny tych oddziałów charakteryzowała heterogeniczność. Choć do udziału w nich angażowali się ludzie o różnym pochodzeniu i statusie, to jednak specyfiką okresu schyłku republiki było relatywnie większe i częstsze wykorzystywanie przez wszystkie siły polityczne niewolników.²

¹ M. Létroublon, *Les esclaves dans les bandes armées d'après les discours de Cicéron de 57 à 52*, [w:] *Actes du Colloque 1971 sur l'esclavage*, Paris 1973, s. 239 i n.; W. Schuller, *Die Rolle der Gewalt im politischen Denken der späten römischen Republik*, „Index” 1974/1975, 5, s. 148–149; R. E. Smith, *The Use of Force in the Passing the Law in the Late Republic*, „Athenaeum” 1977, 55, f. 1–2, s. 166–167; H. Kowalski, *Przemoc jako metoda walki wyborczej w Rzymie w okresie schyłku republiki /78–50 p.n.e./*, „Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska”, sec. F, vol. 38–39, 1983–1984, s. 81 i n.; T. Łoposzko, *Oddziały zbrojne Klodiusza, 61–53 p.n.e.*, „Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska”, sec. F, vol. 21, 1966, s. 129 i n.; N. Rouland, *La violence politique au temps de Cicéron*, „L'Histoire” 1979, 10, s. 41–42.

² T. Łoposzko, *Udział niewolników w ruchach społecznych w Rzymie w latach 50. p.n.e.*, „Rocznik Lubelski” 1971, 14, s. 45 i n.; A. W. Lintott, *Violence in Republican Rome*, Oxford 1968, s. 77, 83; J. Vogt, *Struktur der antiken Sklavenkriege*, Wiesbaden 1957, s. 57 i n.; Id., *De fide servorum*, [w:] *Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à*

Rozszerzanie się używania przemocy z wykorzystywaniem niewolników nie oznaczało bynajmniej, iż było to zjawisko akceptowane społecznie. Generalnie traktowano je jako metodę niebezpieczną, gwałtowną, niemal ekstremalną. Stosowana na szeroką skalę i obliczona na pozyskanie dużych grup niewolników mogła narażać działania polityczne na utratę poparcia niższych warstw ludności wolnej.³ Nabierało to prawdopodobnie szczególnego znaczenia w okresie następującym po powstaniu Spartakusa. Wydaje się, iż wspomniane uwarunkowania nakazywały wielu radykalnym nawet politykom traktowanie problemu niewolników z rozważą i rozmysłem. Z drugiej strony, niewątpliwie wpływały one na podejmowanie pewnych działań mających na celu skrywanie i kamuflowanie organizowania oddziałów zbrojnych składających się z niewolników. Sądzić można, iż jednym ze sposobów skutecznego i nie budzącego jednoznacznych podejrzeń ukrycia tego faktu było wykorzystywanie w charakterze oddziałów zbrojnych gladiatorów zgromadzonych pod pretekstem zorganizowania igrzysk.

Pierwszym chronologicznie wydarzeniem⁴ związanym z wykorzystaniem w charakterze siły zbrojnej gladiatorów była próba rozpędzenia trybunału *de ambitu*, sądzącego oskarżonych o przekupstwa w kampanii wyborczej roku 66 p.n.e., P. Korneliusza Sulle i P. Autroniusza Petusa: „*Ille ambitus iudi-*

A. Piganiol, vol. III, Paris 1966, s. 1500–1503; K.-J. Nowak, *Die privaten Garden im letzten Jahrhundert der römischen Republik*, München 1973, s. 120 i n.; K. Kühne, *Zur Teilnahme von Sklaven und Freigelassenen an den Bürgerkriegen der Freien im I. Jahrhundert v.u.Z. in Rom*, „*Studi Classice*” 1962, 4, s. 189–209; K. R. Bradley, *Slaves and the Conspiracy of Catiline*, „*Classical Philology*” 1978, 70, s. 329–336; J. Annequin, *Esclaves et affranchis dans la conjuration de Catilina*, [w:] *Actes du Colloque 1971 sur l’esclavage*, Paris 1973, s. 193–239.

³ P. J. J. Vanderbroeck, *Popular Leadership and Collective Behavior in the Late Roman Republic /c. 80–50 B.C./*, Amsterdam 1987, s. 91; N. Rouland, *Les esclaves romains au temps de guerre*, Bruxelles 1977, s. 91–98; L. Havas, *Le mouvement de Catiline et les esclaves*, „*Acta Classica Univ. Scient. Debrec.*” 1974–1975, 10–11, s. 21–22; Nowak, *op. cit.*; s. 120; H. Benner, *Die Politik des P. Clodius Pulcher. Untersuchungen zur Denaturierung des Klientelwesens der ausgehenden römischen Republik*, Stuttgart 1987, s. 81; K. W. Welwei, *Das Sklavenproblem als politischer Faktor in der Krise der römischen Republik*, [w:] *Vom Elend der Handarbeit. Probleme historischer Unterschichtenforschung*, red. H. Mommsen, W. Schulze, Stuttgart 1981, s. 61–69, 90; Z. Yavetz, *The Failure of Catiline Conspiracy*, „*Historia*”, 1963, 12, s. 494–495; Bradley, *op. cit.*, s. 330; Łoposzko, *Niewolnicy wobec spisku Katyliny*, „*Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska*”, sec. F, vol. 40, 1985, s. 37; Annequin, *op. cit.*, s. 193–238.

⁴ Informację Plutarcha (*Sulla*, 8, 2; *Marius*, 35, 1–2) na temat wykorzystywania przez trybuna ludowego 88 r. p.n.e., P. Sulpicjusza Rufusa, oddziału zbrojnego składającego się z kilku tysięcy gladiatorów, uznać należy za mało wiarygodną. Jest ona prawdopodobnie wynikiem anachronizmu i przesady autora. Taki skład oddziałów Sulpicjusza nie jest potwierdzony w żadnym innym źródle. Na temat oddziałów Sulpicjusza patrz np. J. G. F. Powell, *The Tribune Sulpicius*, „*Historia*”, 1990, 39, s. 447–459.

cium tollere ac disturbare primum conflato voluit gladiatorum ac fugitivorum tumultu, deinde, id quod vidimus omnes, lapidatione atque concursu". Sam proces odbywał się najprawdopodobniej tuż po lipcowych wyborach roku 66 p.n.e., gdyż obydwaj oskarżeni w jego rezultacie nie zostali już dopuszczeni do sprawowania urzędu w roku następnym.⁵ Wydarzenia wokół procesu były próbą odzyskania utraconych przez oskarżonych urzędów, stanowiąc jednocześnie część prawdopodobnie zakrojonych na szerszą skalę działań określanych jako tzw. I spisek Katyliny. Niezależnie od tendencji do minimalizowania znaczenia owego I spisku Katyliny, nie ma podstaw, aby wątpić w wiarygodność informacji na temat zajść w trakcie posiedzenia trybunału sądowego.⁶

Od samego początku w mowie Cycerona, *Pro Sulla* widoczna jest tendencja autora do zaprezentowania Autroniusza i P. Sulli na zasadzie kontrastu i wyrazistych przeciwieństw. Cyceron mocno akcentował różnice w charakterze działań i zachowań obu postaci po przegranych przez nich wyborach. Na podstawie cytowanego wyżej fragmentu, stanowiącego odpowiedź obrońcy na zarzuty Torkwatusa, sędzić jednak należy, iż oskarżyciel jednoznacznie łączył wydarzenia w trakcie procesu z osobami obydwu oskarżonych.⁷ Fakt, że jedynie Autroniusz posiadał gladiatorów, wynika tylko z sugestii Cycerona. Tymczasem zarzuty wobec P. Sulli dotyczące wydarzeń 63 r. p.n.e. wyraźnie podkreślają jego rolę jako inicjatora wykorzystania gladiatorów w spisku Katyliny. Łatwo można bowiem dostrzec podobieństwo działań P. Sulli w 63 r. do wydarzeń 66 r. p.n.e.: zastosowanie identycznego mechanizmu polegającego na wykorzystaniu gladiatorów przygotowywanych na igrzyska.

⁵ Cicero, *Pro Sulla*, 15. J. Linderski, *Rzymskie zgromadzenie wyborcze od Sulli do Cezara*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 120; Łoposzko, *Niewolnicy...*, s. 36; Vanderbroeck, *op. cit.*, s. 228; Havas, *op. cit.*, s. 25; R. Seager, *The First Catilinian Conspiracy*, „Historia” 1964, 13, s. 338; Kowalski, *op. cit.*, s. 84–85. G. Ville, *La gladiature en Occident dès origines à la mort de Domitien*, Paris 1981, s. 291, datuje te wydarzenia na rok 65 p.n.e., zaś E. S. Gruen, *The Last Generation of the Roman Republic*, Berkeley, Los Angeles 1974, s. 272 oraz E. J. Phillips, *Catilines' conspiracy*, „Historia” 1976, 25, s. 441–442, na rok 66 p.n.e.

⁶ Gruen, *Notes on the First Catilinian Conspiracy*, „Classical Philology” 1969, 64, s. 20–24, udowadnia, iż na przełomie 66/65 roku p.n.e. nie było spisku w prawdziwym tego słowa znaczeniu. Miały miejsce jedynie pewne wrocie wobec wybranych w powtórnych wyborach konsulów 65 roku p.n.e. działania. Podobnie Seager, *op. cit.*, s. 342–348; Phillips, *op. cit.*, s. 441–442. Natomiast Havas, *op. cit.*, s. 25, pozostaje przy tradycyjnym postrzeganiu wydarzeń 66/65 roku p.n.e., traktując Autroniusza jako jednego z przywódców spisku, zaś jego akcję w trakcie procesu za istotny element sprzysiężenia.

⁷ Cicero, *Pro Sulla*, 15; 25; 52; 71. Torkwatus w sposób jednoznaczny czynił P. Sulle odpowiedzialnym za organizację oddziałów zbrojnych już w wydarzeniach przełomu 66/65 roku p.n.e.: „operas et manum comparasse”, Cicero, *Pro Sulla*, 68.

Spośród osób związanych z Katyliną w burzliwym okresie drugiej połowy lat 60 p.n.e., jedynie P. Sulla posiadał gladiatorów. Zarzuty oskarżycieli, łączących sprawę igrzysk organizowanych przez Faustusa Sullę z przygotowaniem przez P. Sullę oddziału gladiatorów, dotyczyły długości przygotowań do ich wystawienia. Wydaje się, biorąc pod uwagę opinię Cyncerona na temat bardzo bliskiego terminu wydania igrzysk w momencie wygłaszania mowy (rok 62), iż zarzut ten nie stanowiłby dla oskarżenia mocnego argumentu, gdyby przygotowania miały trwać ledwie rok i rozpoczęto by je w roku 63 p.n.e. Przymuszać więc można, że przygotowania do igrzysk ku czci zmarłego w 78 r. p.n.e. dyktatora mogły stanowić dla P. Sulli wygodny pretekst do zgromadzenia gladiatorów już w 66 r. p.n.e. Jest to tym bardziej prawdopodobne, iż sam Cynceron wspominał o powtarzanych przez P. Sullę jakby dwukrotnych zakupach tych samych gladiatorów: „*At litterae sunt Fausti, per quas ille precibus a P. Sulla petit ut emat gladiatores, et ut hos emat [...]*”.⁸ Sugerowane postępowanie P. Sulli w istocie nosić mogło charakter działań sprytnie zakamuflowanych. Nie był on bowiem faktycznym właścicielem gladiatorów i nie występował też jako organizator igrzysk. Fakt ten niewątpliwie ułatwiał obronę przynajmniej w kwestii wydarzeń 66 r. p.n.e. Sam Cynceron zresztą bagatelizował ich znaczenie, określił je w tym celu terminem „tumultus”. Wydaje się jednak, iż rację mają Havas i Ville, wiążąc udział gladiatorów w rozpędzeniu trybunału sądowego z decyzją senatu z roku 65 p.n.e., dotyczącą ograniczenia ich liczby w rękach jednego edytora igrzysk.⁹ Zbieżność tych dwu wydarzeń jest symptomatyczna. Pierwsze znane wykorzystanie gladiatorów poza areną wywołuje prawie jednoczesną pierwszą interwencję senatu, jego ingerencję w sferę prywatnych igrzysk gladiatorских. Może być to także ważki argument potwierdzający fakt, że organizowanie walk gladiatorских stanowić mogło wygodny pretekst do tworzenia oddziałów złożonych z gladiatorów.

O ile wydarzenia roku 66 p.n.e. związane z działalnością P. Sulli i Autroniusza mogły nie mieć ścisłych związków z postacią L. Sergiusza Katyliny, o tyle istnieją podstawy, aby twierdzić, iż już w roku 64 p.n.e. późniejszy przywódca spisku zamierzał pod pozorem zorganizowania igrzysk wykorzystać gladiatorów w charakterze oddziału zbrojnego. Sugestię taką zaproponował J. T. Ramsey. Wnioski swoje oparł na wnikliwej analizie fragmentu

⁸ Cicero, *Pro Sulla*, 54–55. Same igrzyska miały miejsce ostatecznie dopiero w roku 60 p.n.e. Ville, *op. cit.*, s. 61, twierdzi, iż wydłużanie przygotowań do zorganizowania igrzysk gladiatorских należało w republice do spraw raczej normalnych. Było uwarunkowane, przynajmniej do 63 roku p.n.e., swobodą edytora w ustalaniu daty igrzysk.

⁹ W. Hoben, *Terminologische Studien zu den Sklavenerhebungen der römischen Republik*, Wiesbaden 1978, s. 91. Havas, *op. cit.*, s. 25; Ville, *op. cit.*, s. 291.

Cycon *Oratio in toga candida*: „*Alter induxit eum quem potuit ut repente gladiatores populo non debitos polliceretur; eos ipse consularis candidatus perspexit et legit et emit; «id» praesente populo Romano factum est*” oraz sporządzonego doń komentarza Askoniusza: „*Q. Gallium, quem postea reum ambitus defendit, significare videtur. Hic enim cum esset praeturae candidatus, quod in aedilitate quam ante annum gesserat bestias non habuerat, dedit gladiatorium «munus» sub titulo patri se id dare*”.¹⁰ Ramsey wyraził opinię, iż Askoniusz dokonał błędnej interpretacji informacji Cycon, niewłaściwie łącząc kampanię wyborczą Kwintusa Galliusza na pretora w roku 66 p.n.e. z ówczesną działalnością Katyliny. Pozostawanie przy identyfikowaniu ze sobą tych dwu zupełnie odmiennych, zdaniem Ramseya, wydarzeń oznaczałoby, iż Katyliną był kandydatem, w prawnym znaczeniu terminu *candidatus*, na konsula w regularnych wyborach roku 66 p.n.e.¹¹ Oznaczałoby to także, że Cycon, czyniąc zarzuty Galliuszowi, stawiałby się w niezręcznej sytuacji jako jego zadeklarowany obrońca w procesie *de ambitu*. Informacje na temat Galliusza nie pozwalają na przypuszczenia, iż organizowane przez niego igrzyska miały przynieść korzyści komukolwiek innemu poza nim samym. Niewiele także wiadomo na temat ewentualnego wykorzystania gladiatorów poza areną przez Galliusza. Wydarzenia przedstawione przez Cycon prawdopodobnie nie były zatem współczesne tym opisywanym w komentarzu Askoniusza. Fragment *Oratio in toga candida* prezentował bowiem zdarzenia relatywnie niezbyt odległe. Zostały one przedstawione, w przeciwieństwie do igrzysk Galliusza, datowanych z pewnością na rok 66 p.n.e., jako fakt mający nastąpić w bliskiej, lecz mało precyzyjnie określonej przyszłości, jako obietnica i zapowiedź. Fragment bezpośrednio poprzedzający informacje na temat gromadzenia gladiatorów poświęcony został prezentacji działalności G. Antoniusza Hybrydy, rywala Cycon w wyborach konsularnych 64 r. p.n.e. Właściwa część, związana z owym tajemniczym i anonimowym organizatorem igrzysk, rozpoczynała się od słowa *alter* i bez wątpienia dotyczyła drugiego najgroźniejszego wówczas dla Cycon kontrkandydata, Katyliny. Uwaga Cycon została zatem poświęcona Katylinie. Jest to tym bardziej prawdopodobne, iż określenie go terminem *consularis candidatus* znajduje już w roku 64 p.n.e. pełne odzwierciedlenie w znanych

¹⁰ Cicero, *Oratio in toga candida*, u Askoniusza, 78–79; Asconius, 88 ed. Clark. Por. J. T. Ramsey, *A Reconstruction of Q. Gallius' Trial for Ambitus*, „Historia” 1980, 19, 402–421.

¹¹ Zgłoszona wówczas kandydatura Katyliny została odrzucona. Blżej na temat okoliczności i przyczyn patrz: Linderski, *op. cit.*, s. 28, 59–63, 120. Osoba gromadząca wtedy gladiatorów została określona natomiast jako „*consularis candidatus*”.

faktach kariery urzędniczej Katyliny.¹² Zapowiedź igrzysk gladiatorских, zdaniem Cyncerona, bynajmniej nie sugerowała chęci pozyskania przez ich sponsora popularności wśród wyborców. Ramsey twierdzi, iż dawała ona Katylinie możliwość i wygodny pretekst do zorganizowania oddziału zbrojnego składającego się z gladiatorów.¹³ Głównie takich przedsięwzięć kontrkandydata mógł najbardziej obawiać się Cynceron. Katylina już w roku 64 p.n.e. próbował zastosowania mechanizmu wykorzystanego potem w trakcie kampanii wyborczej roku przyszłego, kiedy zamierzał użyć gladiatorów zgromadzonych przez P. Sullę. Akceptacja opinii Ramseya na temat kroków Katyliny zmierzających do zorganizowania pod pozorem zapowiedzianych igrzysk zbrojnego oddziału gladiatorów w 64 r. p.n.e. może w pełni uzasadniać konieczność wprowadzenia do *lex Tullia de ambitu* przepisu o zakazie wydawania igrzysk przez kandydatów na urzędy przed wyborami w czasie określonym jako *biennium*. Cynceron, prezentując wydarzenia mające miejsce w trakcie kampanii wyborczej roku 64 p.n.e., pokazał przykład bezprawnych działań, które następnie jako wnioskodawca ustawy objął w *lex Tullia*.¹⁴

Ustalenia Ramseya, choć układają się w spójną i logiczną całość, nie dają jednak całkowitej pewności na temat groźnej działalności Katyliny w 64 r. p.n.e., gdyż opierają się jedynie na analizie dwóch informacji źródłowych. Dodatkowych argumentów za proponowaną przez Ramseya tezę nie dostarczają także inni historycy. Ville zwrócił jedynie uwagę na pewne nieścisłości między *Oratio in toga candida* i komentarzem Askoniusza. Przyznał, iż opinia Cyncerona dotyczyła Katyliny, który pod pretekstem zapowiedzianych igrzysk przygotowywał oddział gladiatorów, zaś komentarz Askoniusza odnosił się do widowisk Galliusza zorganizowanych w celach typowo wyborczych. Nie próbował jednak rozstrzygnąć jednoznacznie problemów chronologii tych wydarzeń. Shatzman ograniczył się do uwagi, iż Katylina posiadał gladiatorów nim został zawiązany właściwy spisek. Podobną opinię zaprezentował Havas, nie próbując jednak w argumentacji wychodzić poza sugestię wyrażoną przez Cyncerona w *In toga candida*.¹⁵

Zarzuty przedstawione P. Sulli w związku z przygotowaniem przez niego, pod pozorem przygotowań do igrzysk Faustusa Sulli, zbrojnego od-

¹² Jesienią 65 roku p.n.e. Katylina został ostatecznie uniewinniony przez trybunał *de repetundis* i formalnie dopuszczony do wyborów konsularnych na rok 63 p.n.e. Patrz Linderski, *op. cit.*, s. 121–123.

¹³ Ramsey, *op. cit.*, s. 420.

¹⁴ Próby wprowadzenia takich zakazów w roku 64 p.n.e. zostały zablokowane przez veto trybunskie, Asconius, s. 83; 88 C. Por. Ramsey, *op. cit.*, s. 417–421.

¹⁵ Ville, *op. cit.*, s. 59, 345. J. Shatzman, *Senatorial Wealth and Roman Politics*, Bruxelles 1975, s. 222; Havas, *op. cit.*, s. 25.

działu gladiatorów pozostającego na usługach spiskowców, dotyczyły wydarzeń roku 63 p.n.e. W tym roku także miały miejsce próby pozyskania gladiatorów w Kapui przez Marcellusa.¹⁶ Fakty te mogą być jedynie pośrednim argumentem za wykorzystywaniem przez Katylinę gladiatorów już w roku 64 p.n.e., wskazującym jedynie prawdopodobieństwo stosowania przez niego podobnych metod pozyskiwania siły zbrojnej. Pewnych i mocnych dowodów na datowanie „współpracy” Katyliny z gladiatorami na rok 64 p.n.e. nie dają również, choć wielce sugestywne w wymowie, inwektywy typu „gladiator” stosowane przez Cyncerona na określenie przywódcy spisku w *Katylinarkach* i mowie *Pro Murena*.¹⁷ Sądzić jednak można, iż nieco inaczej należy traktować uwagi autora dziełka *Commentariolum Petitionis*, który w dużej mierze skoncentrował się na zaprezentowaniu działalności dwóch najgroźniejszych rywali M. Tulliusza Cyncerona w walce wyborczej w roku 64 p.n.e., Katyliny i Gajusza Antoniusza. Być może jedynie inwektywą, ale mającą za podstawę działanie Katyliny przed 63 rokiem p.n.e., jest następująca opinia: „*Qui postea cum histrionibus et cum gladiatoribus ita vixit, ut alteros libidinis, alteros facinoris adiutores haberat*”. Ville nie zlekceważył tej uwagi, choć wykorzystał ją jako argument przy wykazaniu wykorzystania gladiatorów przez przywódcę spisku w 63 r. p.n.e.¹⁸

Wydaje się, iż związki Katyliny z gladiatorami w roku poprzednim można argumentować, idąc nieco innym tropem. W otoczeniu Gajusza Antoniusza, rywala Cyncerona w wyborach konsularnych, znajdował się niejaki Panthera. J. S. Richardson podkreślił zagadkowość tej postaci i wymienionego wspólnie z nim Sabidiusza. O ile łatwo przyjąć sugestię J. S. Richardsona, że dla wykształconej publiczności epoki wczesnego cesarstwa identyfikacja tych postaci stanowić mogła pewien problem, o tyle trudno zgodzić się, że ustalenie ich tożsamości było zagadką także dla współczesnych opisywanym wydarzeniom odbiorców.¹⁹ Wydaje się, iż kwestia ta wyglądać mogła

¹⁶ Cicero, *Pro Sulla*, 54–55; *Pro Sestio*, 9.

¹⁷ Cicero, *In Catilinam*, II, 7; II, 9; II, 24; I, 29; *Pro Murena*, 50; 93. Por.: Łoposzko, *Udział niewolników...*, s. 33–34. Wydaje się, iż przy relatywnie niewielkiej ilości źródeł dotyczących gladiatorów, ten typ informacji bynajmniej nie powinien być lekceważony. Analiza stosowania przez Cyncerona inwektyw typu *gladiator* może wskazywać, iż mówca używał ich z pewnym rozmysłem. Dotyczą one jedynie osób, które jeśli nie wykorzystywały gladiatorów bezpośrednio, to generalnie w swoich działaniach politycznych stosowały przemoc. Jeżeli w przypadku Katyliny były one próbą wskazania jego powiązań z gladiatorami, to w większości dotyczyły raczej wydarzeń roku 63 p.n.e. Por. A. A. Imholtz, *Gladiatorial metaphors in Cicero's pro sez. Roscio Amerino*, „*The Classical World*”, 65, 1972, s. 228–230.

¹⁸ *Commentariolum Petitionis*, III, 10. Ville, *op. cit.*, s. 291.

¹⁹ J. S. Richardson, *The commentariolum petitionis*, „*Historia*”, 20, 1971, s. 437.

zgoła odmiennie. Skoro autor dziełka ograniczył się jedynie do stwierdzenia faktu współpracy G. Antoniusza z wymienionymi tylko z imienia osobami, to wnosić można, iż były one postaciami dostatecznie wówczas znanymi. W innym wypadku informację tę uznać można za bezcelową. Ironiczny ton autora nie świadczy o tym, iż wypełniali oni u boku G. Antoniusza jakąś chwalebną rolę. Jeśli broszura miała także na celu zdyskredytowanie rywali, to właśnie w tym kontekście Panthera pojawił się jako współpracownik G. Antoniusza: „*Optima vero censorum existimatione in praetura competitorem habuimus, amico Sabidio et Panthera; quod tabulam quos poneret, non habebat*”. Z pewnością obie postaci nie należały do grona osób, których przyjaźń mogła być poczytywana za powód do dumy.²⁰

Problem identyfikacji Panthery i Sabidiusza w istocie nastęrcza wiele trudności. Pojawiła się sugestia, iż pełnili oni funkcje niższych urzędników sądowych. Z roli, jaką odgrywali przy boku G. Antoniusza w trakcie wyborów, nie wynika jednakże, iż było to ich stałe zajęcie. Samo występowanie w charakterze męża zaufania ujmy raczej nie przynosiło i pewnie nie ta czasowa funkcja, a ich stałe zajęcie miało w pojęciu autora broszury dyskredytować rywala Cyncerona. V. O. Gorensztejn wyraził przypuszczenie, iż Panthera był lanistą, wykonując profesję powszechnie w Rzymie pogardzaną.²¹ Argumenty wydawcy dzieł Cyncerona za tak postawioną tezę są jednak dość słabe. Jedynie bowiem wnioskując z brzmienia imienia tego człowieka, z niezbyt wielkim prawdopodobieństwem wnosić można, że parał się on zajęciem związanym z areną cyrku lub amfiteatru. Z drugiej strony sugestia Gorensztejna jest dość kusząca. Pozwoliłaby bowiem wyjaśnić choćby obawy Cyncerona w związku z bardziej wystawnymi igrzyskami zorganizowanymi przez G. Antoniusza prawdopodobnie przy wsparciu lanisty Panthery. Mogłaby również wyjaśnić istotę *coitio* wyborczego w roku 64 p.n.e. między G. Antoniuszem i Katyliną.²² Być może ów Panthera-lanista, w tej mimo wszystko wysoce hipotetycznej konstrukcji, był pośrednikiem w transakcji kupna gladiatorów wspomnianej przez Cyncerona w cytowanym wyżej fragmencie *Oratio in toga candida*.

Fakt organizowania oddziałów zbrojnych w trakcie zażartej kampanii wyborczej roku 64 p.n.e. może być dodatkowo potwierdzony odnowieniem

²⁰ *Commentariolum Petitionis*, II, 8. Por. J. Wikarjak, *Brochure électorale de Quintus Ciceron*, Wrocław 1966, s. 15; Id., *Kwintus Tulliusz Cynceron. Mały poradnik wyborczy*, „Meander”, 1965, XX, s. 334.

²¹ I. C. Orelli, *M. Tulli Ciceronis opera*, T. III., Turici 1854, s. 360. V. O. Gorensztejn, *Pisma Marka Cyncerona*, T. I, Moskwa–Leningrad 1959, s. 21, 419. Na temat lanisty patrz D. Słapek, *Termin lanista u Cyncerona*, „Antiquitas”, 1992, 16, s. 141–153.

²² Cicero, *Pro Murena*, 24; 40; 49.

w tymże właśnie roku ustawy Fabiusza, regulującej problem tzw. *sectatores*, wynajmowanych za opłatą członków oddziałów zbrojnych.²³

Najbardziej bodaj charakterystycznym przykładem wykorzystania przygotowań do igrzysk w celu zorganizowania oddziału złożonego z gladiatorów było postępowanie Publiusza Sulli, wspomagającego swego brata, Faustusa, głównego sponsora i edytora walk, w pracach nad ostatecznym wydaniem *munus* ku czci dawno zmarłego dyktatora. W czasie odbywającego się na podstawie *lex Plautia de vi* w 62 r. p.n.e. procesu P. Sulli, zarzuty oskarżycieli, jednoznacznie traktujących działania oskarżonego jako element przygotowań do spisku Katyliny, były precyzyjne i oparte na dobrej znajomości faktów: „*Gladiatores emptos esse Fausti simulatione ad caedem ac tumultum*”.²⁴ Argumenty przeciwników Cyncerona, występującego w niewdzięcznej roli obrońcy, były przytłaczające. Cynceron nie próbował ich zbijać, starając się bardziej bagatelizować problem. Poszczególne punkty oskarżenia spotykały się jedynie z wymijającymi odpowiedziami obrońcy. W żadnej z nich jednak Cynceron nie zaprzeczał faktom. Te zaś układały się w pewną logiczną całość jednoznacznie przemawiając przeciw P. Sulli.²⁵ Tenże, oficjalnie wspierając Faustusa w organizacji *munus*, w dużym pośpiechu zakupił znacznie większą niż prawdopodobne sugestie głównego edytora liczbę gladiatorów i przy pomocy wyzwolenca Bellusa zorganizował z nich oddział, nad którym przejął całkowitą kontrolę.

Trudno jednak, nawet na podstawie tych przedstawionych *expressis verbis* faktów, zgodzić się z opinią Havas'a, iż ustalenie związków spiskowców z gladiatorami jest relatywnie łatwe i nie nastęrcza problemów. Z pewnością natomiast zaakceptować należy opinię, zaprezentowaną również przez T. Łoposzkę, że w planach sprzysiężenia istotną rolę odgrywać mógł dobrze wyszkolony, wierny i mobilny oddział złożony z gladiatorów. Dysponowanie taką siłą zbrojną, niezależnie od bazy społecznej i ewentualnego szerszego poparcia spisku, stanowić mogło ważki atut w rękach przywódców spisku, szczególnie w pierwszej fazie otwartych działań.²⁶

²³ Na temat *Lex Fabia de numero sectatorum* patrz: Cicero, *Pro Murena*, 71–72. Por. np. H. Kowalski, Nielegalne metody walki wyborczej w Rzymie w okresie schyłku republiki, 78–50 p.n.e., (maszynopis pracy doktorskiej), Lublin 1982, s. 64 i n.

²⁴ Cicero, *Pro Sulla*, 54–55.

²⁵ Łoposzko, *Udział niewolników...*, s. 36; R. Kamienik, *Gladiatorzy i igrzyska gladiatorские w ostatnim wieku republiki rzymskiej*, „Rocznik Lubelski” 1981/1982, 23/24, s. 15. Zupełnie odmienną interpretację zarzutów w stosunku do gladiatorów P. Sulli, uznając je za bezzasadne, zaprezentował natomiast K. Kumaniecki, *Cynceron i jego współcześni*, Warszawa 1959, s. 224.

²⁶ Havas, *op. cit.*, s. 24 i n.; Łoposzko, *Udział niewolników...*, s. 37–38; Id., *Sprzysiężenie Katyliny a ruch P. Klodiusza*, „Antiquitas”, 1992, 15, s. 137. Por. E. Ferenczy, *Die*

Spółród dwu znanych źródeł pozyskania gladiatorów dla spisku pierwszorzędną rolę i znaczenie przypisuje się próbom Marcellusa przeniknięcia do szkoły (szkół?) gladiatorskiej w Kapui. Havas sugeruje nawet, że celem Marcellusa jako wysłannika spiskowców do Kapui było wywołanie rewolty, buntu wśród znajdujących się tam gladiatorów.²⁷ W związku z proponowaną większą rolą gladiatorów z Kapui w planach spiskowców dziwić musi raczej nikły skutek działań Marcellusa w tej priorytetowej wszak kwestii. Mierne rezultaty misji Marcellusa nie mogą być wyjaśniane ogólną jedynie uwagą Cyncerona, że „*gladiatores [...] quamquam animo meliore sunt quam pars patriciorum*”.²⁸

Działania Publiusza Sestiusza w Kapui, mające na celu spacyfikowanie tam buntowniczych nastrojów, w tym także wypędzenie Marcellusa z miasta, były bardzo krótkie i skuteczne. Potrzebny w Rzymie Sestiusz szybko doń powrócił.²⁹ Łatwość realizacji misji Sestiusza dziwi tym bardziej, jeśli wziąć pod uwagę informację, że m.in. właśnie w Kapui rozlokowano gladiatorów z Rzymu i było ich tam z pewnością więcej niż w sytuacji normalnej. Wiele wskazuje na to, iż zasięg i znaczenie wydarzeń związanych z gladiatorami rozmieszczonymi w szkołach na terenie Kampanii było raczej niewielkie. Równie niegroźne były także działania na tym terenie związanego ze spiskowcami trybuna wojskowego Mewulanusa.³⁰ Cynceron wyolbrzymiał zagrożenie wynikające z próby agitacji prowadzonej wśród gladiatorów w Kapui dopiero w roku 56 p.n.e., kiedy wygłaszał peany na cześć zasług P. Sestiusza w tłumieniu spisku Katyliny. W istocie Sestiusz na terenie Kampanii ledwie wspomagał wówczas działania pretora 63 r. p.n.e., Kwintusa Pompejusza Rufusa.³¹

Podkreślając rolę gladiatorów z Kapui w planach spiskowców, nie należy zapominać, że doborowy oddział zbrojny był zamachowcom potrzebny

Freigelassenen und ihre Nachkommen im öffentlichen Leben des republikanischen Rom, „Klio”, 1988, 70, s. 475.

²⁷ Havas, *op. cit.*, s. 25. Podobnie np. K. Christ, *Krise und Untergang der römischen Republik*, Darmstadt 1984, s. 263; K. Waters, *Cicero, Sallust and Catiline*, „Historia”, 1970, 19, s. 199. Autorzy ci sugerowali się retoryczną tylko uwagą Cyncerona, *In Catilinam*, II, 9: „[...] *nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior qui se non intimum Catilinae esse fateatur [...]*”.

²⁸ Cicero, *In Catilinam*, II, 26.

²⁹ Cicero, *Pro Sestio*, 9. Patrz także, L. Havas, *The „plebs urbana” in the late 60’s B.C.*, „Acta Classica Univ. Scient. Debrec.”, 1979, 15, s. 32 i n.

³⁰ Annequin, *op. cit.*, s. 204; L. Perelli, *Il movimento popolare nell’ ultimo secolo della repubblica*, Torino 1982, s. 140; Łoposzko, *Udział niewolników...*, s. 34.

³¹ Ville, *op. cit.*, s. 294; Łoposzko, *Propagande politique de Cicéron en 63 av. J.-C.*, [w:] *Forms of Control and Subordination in Antiquity*, red. T. Yuge, M. Doi, Leiden, New York-Köln 1988, s. 380-381.

przede wszystkim w samym Rzymie. Patrząc na ten problem z punktu widzenia konsula Cyclerona, rzecz można, iż gladiatorzy stanowili dla niego największe zagrożenie na terenie Rzymu. Tylko w takim wypadku w pełni racjonalna była decyzja senatu o prewencyjnym, choć, jak się wydaje, w pełni uzasadnionym, usunięciu gladiatorów poza miasto. Istnieje jeszcze jeden istotny argument podkreślający, że w planach spiskowców sprawą ważniejszą było wykorzystanie gladiatorów znajdujących się w pierwszych dniach spisku na terenie Rzymu, gladiatorów pozyskanych właśnie dzięki zręcznym poczynaniom P. Sulli. Chronologia wydarzeń roku 63 p.n.e. wskazuje bowiem, iż Marcellus został wysłany do Kapui dopiero wówczas, gdy decyzja senatu pokrzyżowała pierwotne plany sprzyśżonych, polegające na wykorzystaniu gladiatorów P. Sulli. P. Stein datował wydalenie gladiatorów z Rzymu i internowanie ich w miastach Italii na okres tuż po wykryciu spisku, wkrótce po 27 października 63 r. p.n.e.³² Skoro decyzja zapaść miała w takich okolicznościach, to mając na względzie dłuższy pobyt i działalność agitacyjną Marcellusa w Kapui oraz związane z tym zagrożenie, miasto to powinno zostać wykluczone z liczby tych, w których nastąpiło internowanie gladiatorów. Cycleron wyraźnie stwierdzał, iż Marcellus „*in maximam familiam coniecisset*”, czyli tej najprawdopodobniej powiększonej o gladiatorów przysłanych z Rzymu.³³ Zakładać więc można, że wysłannik spiskowców w istocie trafił do Kapui dopiero po 27 października. Sestiusz został natomiast skierowany do Kampanii już w początkach listopada. Czas pozostający Marcellusowi na skuteczne działania byłby więc relatywnie krótki. Nic więc dziwnego, iż misja jego skończyła się niepowodzeniem, mimo dość przemyślanych i sprytnych prób dotarcia do gladiatorów: „*quasi armorum studio*”. Trudno rozstrzygnąć, czy działalność Marcellusa była bezpośrednią kontynuacją kroków przedsięwziętych w Rzymie przez P. Sullę. Zdecydowane potwierdzenie tej sugestii wymaga stwierdzenia, iż gladiatorzy P. Sulli trafili właśnie do Kapui. Tymczasem wiadomo, że była ona jednym z wielu miejsc ich rozśrodkowania.³⁴

Istotne wydaje się jednak rozstrzygnięcie, czy zapowiadane przez Cyclerona, a bliżej z jego mów nieznane, środki mające na celu utrzymanie w ryzach gladiatorów można z całą pewnością identyfikować z zaprezentowanym przez Salustiusza wydaleniem gladiatorów z Rzymu. Sądzić należy

³² Sallustius, *De coniuratione Catilinae*, 30; Cicero, *In Catilinam*, I, 1; II, 5; II, 26. Por. P. Stein, *Die Senatssitzungen der ciceronischen Zeit /68-43/*, Münster 1930, s. 13.

³³ Cicero, *Pro Sestio*, 9.

³⁴ Sallustius, *De coniuratione Catilinae*, 30, „... *Capuam et in cetera municipia*”.

ponad wszelką wątpliwość, iż oba te fakty można ze sobą łączyć.³⁵ Wydalenie gladiatorów było środkiem najbardziej skutecznym i jedynym znanym z podjętych wówczas działań w stosunku do gladiatorów. Poza tym nic nie wiadomo o jakichkolwiek innych zagrożeniach ze strony gladiatorów, oprócz tych wynikających z prób P. Sulli organizowania z nich oddziałów zbrojnych.

Wydaje się, iż decyzja senatu nie była jedynie sposobem działań o charakterze czysto prewencyjnym.³⁶ Gladiatorzy zostali bowiem wykorzystani w związku z rozruchami wznieconymi w trakcie wnoszenia przez Cecyliusza wniosku o złagodzenie kar nałożonych na P. Sullę i Autroniusza. Jeden z zarzutów skierowanych w trakcie procesu przeciwko P. Sulli brzmiał: „*At enim et gladiatores et omnis ista vis rogationis Caeciliae causa comparabatur*”. Trudno arbitralnie rozstrzygnąć, czy wniosek L. Cecyliusza Rufusa był jego samodzielnym działaniem, kontynuacją kroków podejmowanych wcześniej przez Sullę i Autroniusza, czy też aktem wstępnym spisku Katyliny.³⁷ Był to w każdym bądź razie wyraźny sygnał ostrzegawczy, wskazujący na możliwość wykorzystania gladiatorów także w okresie późniejszym, tym bardziej, że ze sprawą Cecyliusza związani byli uczestnicy wykrytego potem spisku.³⁸ Jest to dodatkowy i ważki argument przemawiający za tym, że jeśli podjęto działania polegające na wydaleniu gladiatorów z Rzymu, to uczyniono tak przede wszystkim ze względu na gladiatorów P. Sulli, wykorzystywanych prawdopodobnie przez niego lub w jego interesie już wcześniej.

³⁵ Łoposzko, *Udział niewolników...*, s. 36–37, traktuje decyzję senatu właśnie jako gest, pokazanie siły władzy państwowej reprezentowanej także przez konsula Cyncerona.

³⁶ J. W. Heaton, *Mob Violence in the Late Roman Republic, 133–49 B.C.*, Urbana 1939, s. 57, podkreśla jedynie profilaktyczny cel ich wydalenia. Zupełnie błędnie odczytała intencje senatu E. M. Śtaerman, *Raby i otpuścenniki w socjalnoy borbie konca respubliki*, „*Viestnik Drevniej Istorii*”, 1962, 1, s. 42, twierdząc, że gladiatorzy rozmieszczeni w miastach Italii mieli je bronić przed spiskowcami. T. Rice Holmes, *The Roman Republic and the Founder of the Roman Empire, 27 B.C.–14 A.D.*, vol. II, Oxford 1931, s. 261, wyraził opinię, iż rozśrodkowaniu podlegali gladiatorzy znajdujący się w Kapui, nie zaś ci w Rzymie. Wydaje się, iż ci autorzy zbyt zasugerowali się charakterem nieco podobnych działań, podjętych w stosunku do gladiatorów Cezara, znajdujących się w Kapui w początkach wojny domowej. Cel tych działań był jednak zupełnie inny. Patrz Caesar, *De bello civile*, I, 14; Cicero, *Ad Atticum*, VII, 14, 2, 3.

³⁷ Cicero, *Pro Sulla*, 62; Cassius Dio, XXXVII, 25. Por. Ville, *op. cit.*, s. 294; L. Friedländer, *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonine*, Bd. II, Leipzig 1920, s. 61; N. Rotondi, *Leges publicae populi Romani*, Hildesheim 1962, s. 377.

³⁸ Rogatio Cecyliusza miało miejsce prawdopodobnie na początku 63 roku p.n.e., gdyż Cynceron, negatywnie oceniający to wydarzenie, inaczej odnosił się do samego Cecyliusza. Stwierdził, iż w okresie późniejszym uczynił on dla państwa wiele dobrego (musiał więc mieć na to Cecyliusz czas w ciągu 63 roku p.n.e.). *Pro Sulla*, 63–65 „*ex illo tempore L. Caecilius egit de re publica multa*”. Wydarzenie to poprzedzały zatem wykrycie spisku.

Wydaje się, iż ostateczna decyzja na ten temat zapadła w momencie, gdy spiskowcy w ostatniej fazie przygotowań, w pośpiechu, w celu wzmocnienia siły zbrojnej zakupili dodatkową grupę gladiatorów: „*Properatum vehementer est, cum longe tempus muneris abesset*”, „*Adrepta est familia, quae si esset praetermissa, posset alia familia Fausti munus praebere*”.³⁹ Środki przedsięwzięte przez senat okazały się w pełni skuteczne. Po ujawnieniu spisku, w momencie otwartych już działań podejmowanych przez sprzysiężonych, nie ma mowy o wykorzystywaniu przez nich gladiatorów.

Pretekst zorganizowania igrzysk dla ukrycia tworzenia oddziałów zbrojnych złożonych z gladiatorów był dla spiskowców bądź początkowo dla samego P. Sulli bardzo wygodny. Pozwalał ukrywać właściwy cel gromadzenia gladiatorów, dając inicjatorom tego przedsięwzięcia możliwość długiego ich utrzymywania ze względu na dowolność w ustalaniu daty ostatecznego wydania igrzysk. Choć spiskowcom nie udało się prawdopodobnie wykorzystać gladiatorów w charakterze siły zbrojnej, to jednak poczynione przez sprzysiężonych konkretne przedsięwzięcia niewątpliwie wskazują realny zamiar użycia świetnie wyszkolonego oddziału przynajmniej w początkowej fazie działań militarnych. Rolę oraz znaczenie takich oddziałów w burzliwych latach pięćdziesiątych I wieku p.n.e. docenili i w praktyce wykorzystywali gladiatorów choćby Publiusz Klodiusz, T. Anniusz Milon czy też Gajusz Porcjusz Katon.

RÉSUMÉ

Il est caractéristique de l'époque de déclin de la république romaine que les esclaves y soient utilisés comme troupes armées par tous les partis politiques importants. C'étaient les gladiateurs qui se prêtaient sans doute le mieux à cet usage. En les utilisant, l'organisateur d'une troupe ne risquait point de se voir reprocher une mobilisation générale d'esclaves; de même, cela permettait de dissimuler la formation de groupes armés sous le couvercle des préparatifs de luttes des gladiateurs. Il y a lieu de croire, au jour de l'*Oratio in toga candida* de Cicéron, que Catilina, dès 64 av. J.-C., avait l'intention de se servir d'une troupe composée de gladiateurs, sous prétexte d'organiser des jeux. Des invectives comme «gladiateur», relatives à l'activité de Catilina en 64 av. J.-C., peuvent elles aussi être alléguées comme arguments auxiliaires. Les personnages de Sabidius et de Panthera, collaborateurs de Caius Antoine dans la campagne électorale de cette année-là, suscitent eux aussi des commentaires intéressants. Selon Gorenstein, l'un des deux au moins était laniste et, en vertu de la *coitio* électorale passée entre Antonius et Catilina, il pouvait être un excellent fournisseur de gladiateurs pour ce dernier aussi. Il semble que ses agissements soient devenus un des motifs de la *lex Tullia* de 63 av. J.-C., qui interdisait l'organisation des luttes de gladiateurs par les candidats aux fonctions dans la période dite *biennium*. Catilina eut encore recours à un mécanisme analogue de rassemblement des gladiateurs

³⁹ Cicero, *Pro Sulla*, 55.

en préparant la conspiration de 63 av. J.-C. On suggère que les conjurés ne se seraient pas bornés, dans leurs projets d'utiliser les gladiateurs, à former une troupe à partir des gladiateurs réunis par P. Sulla sous le prétexte de jeux. Les conjurés auraient en même temps tenté de susciter une révolte de gladiateurs à Capoue. La chronologie des événements orageux de 63 av. J.-C. montre pourtant que la mission de Marcellus à Capoue n'eut lieu qu'après la décision du sénat d'expulser les gladiateurs de Rome même. Elle fut donc une tentative de sauver la situation et ne prouve nullement les menées parallèles des conjurés en vue d'attirer les gladiateurs. Il semble même que, dans une première phase d'activités apparentes, une troupe bien formée et fidèle de gladiateurs auraient pu mieux servir les conjurés à Rome même qu'ailleurs. Les mesures prises par Marcellus à Capoue s'avérèrent infructueuses surtout à cause de la rapidité et de l'efficacité de l'action pacificatrice de P. Sestius. L'internement des gladiateurs, qui furent d'abord expulsés de Rome, dans des villes italiennes se montra efficace à tel point que les conjurés, au moment d'entreprendre une action ouverte, ne pouvaient plus compter sur le soutien d'une seule troupe de gladiateurs, que ce fût à Rome ou ailleurs.